

ILIJADA ILI PESMA O SILI

Pravi junak, prava tema, središte *Ilijade*, jeste sila. Sila kojom se ljudi služe, sila koja ih pokorava, sila pod kojom se ljudsko telo grči. Ljudska duša se u *Ilijadi* neprestano ukazuje preobražena u odnosima sa silom: privučena, zaslepljena silom kojom je uverena da raspolaze, povijena pod prinudom one zbog koje trpi. Oni koji su se zanosili mišlju da će sila, zahvaljujući progresu, zauvek ostati u prošlosti, mogli su videti u ovoj pesmi istorijsko svedočanstvo; oni koji znaju kako da je prepoznaju, danas kao i nekada, u središtu celokupne ljudske istorije, u *Ilijadi* nalaze najlepše, najjasnije ogledalo.

Od bilo koga ko joj je potčinjen, sila ume da načini mrtvu stvar. Kada se sprovodi do krajnje granice, čoveka u najbukvalnijem smislu svodi na stvar, jer ga pretvara u leš. Postojao je neko, a trenutak kasnije, više ne postoji. To je slika koju nam *Ilijada* neumorno prikazuje:

*...mnogi vitkošije konji tropotaše s kolima praznim^{1, 2}
sami bez svojih vozara nezazornih, koji po zemlji
ležahu jastrebu mnogo prijatniji negoli ženi. (160-162, pev. XI)*

Junak je stvar koja se za dvokolicama vuče po prašini:

*...a mrka se kosa
razveže njemu, a glava prahovita cela mu beše
prelepa nekad, a tada Div je dušmanima dade
nek je u njegovoj dragoj u očinskoj nagrde zemlji. (401-404, pev. XXII)*

Gorčinu takve slike iskusićemo u čistom stanju, neće je ublažiti nikakva okrepljujuća fikcija, nikakva utešiteljska besmrtnost niti blede oreol slave ili otadžbine.

*...duša mu ostavi ude i brzo odleti Aidu
svoju oplakujuć' sudbu i ostaviv snagu i mladost. (362-363, pev. XXII)*

Još dublje nas pogađa svojim bolnim kontrastom, iznenadno prikazanje jednog drugog sveta koji namah iščezava, dalekog, prolaznog i dirljivog sveta mira, porodice, sveta u kojem svaki čovek najviše vredi za one koji su mu najbliži.

*U kući ona svoje lepokose dvorkinje zovne
neka tronožac velji stave kraj ognja da Hektora čeka*

¹ Prevod citiranih odlomaka je nov. Svaki red predstavlja prevod jednog grčkog stiha, prenošenja stihova i opkoračenja data su sa velikom vernošću; red reči poštovan je u najvećoj mogućoj meri u svakom stihu.

² Navedeni odlomci dati su u prevodu Miloša Đurića, radi razumljivosti pojedini odlomci su na par mesta duži za stih ili dva od citata koje daje Simon Vej – *Prim. prev.*

*topla za kupanje voda sa bojišta kada se vrati.
Luda, a ne znade da ga, od kupala vrlo daleko
Ahilejevom rukom sovooka svlada Atena. (442-446, pev. XXII)*

Svakako da je bio daleko od toplih kupatila, nesrećnik. I nije bio jedini. Gotovo da se cela *Ilijada* odigrava daleko od toplih kupatila. Gotovo da se čitav ljudski život oduvek odvijao daleko od toplih kupatila.

Sila koja ubija predstavlja sveden, sirov oblik sile. Koliko je samo raznolika u svojim postupcima, koliko iznenađuje svojim posledicama, ona druga sila, sila koja ne ubija; što će reći, koja još uvek ne ubija. No, sigurno će ubijati ili će možda ubijati ili samo pretili viseći nad glavom bića koje u svakom trenutku može da ubije; u svakom slučaju, ona čoveka pretvara u kamen. Iz moći da preobraća čoveka u stvar predajući ga smrti, proizilazi jedna druga moć, neverovatna na drugačiji način, moć da se od čoveka koji ostane živ načini stvar. Živ je, ima dušu, a ipak je stvar. Biće čudnije od stvari koja ima dušu; čudno stanje za jednu dušu. Ko bi znao reći koliko ona mora da se izvija, presamićuje i pokorava da bi se takvom stanju prilagodila? Duša nije sačinjena da nastanjuje stvar; kada je na to primorana, nijedan njen kutak ne može da bude pošteđen patnje od nasilja.

Razoružan i nag, onaj u kojeg je upereno oružje postaje leš pre nego što je tim oružjem i dotaknut. Još jedan tren on će razmišljati, pokrenuti se, nadati:

*Tako razmišljaše stojeć', al' bliže priđe Likaon
smeten i kolena hte mu dotaći, jer željaše vrlo
da se nemilost smrti i Keri ukloni crnoj.
Ali već dugačko koplje Ahilej podiže divni
da ga probode... (64-68, pev. XXI)*

Ali ubrzo shvata da oružje neće ustuknuti i dišući i dalje, samo je puka materija, misleći i dalje, nije više u stanju da bilo šta misli:

*Blistavi Prijamov sin Ahileju zborashe tako
ne bi l' mu ganuo srce, al' nemili odgovor čuje: (97-98, pev. XXI)*

.....
*Reče, a onog srce zabori i udi mu klonu,
ispusti koplje, sedne i ruke raširi obe.
Potom oštri potegne mač Ahilej i u kost
ključnu udari njega pri vratu, te u njega ceo
prodre dvosekli mač: Likaon se izvali na tle
ničice padnuv, a krvca procuri i kvašashe zemlju. (115-120, pev. XXI)*

Kada u zatišju borbi, nejak i nenaoružani stranac moli ratnika, on nije samim tim činom osuđen na smrt; ali bi samo jedan trenutak ratnikovog nestrpljenja bio dovoljan da mu oduzme život. Što je dovoljno da njegovo telo izgubi glavno svojstvo živog tela. Deo živog tela pokazuje znake života pre svega trzanjem; žablji krak se trza od električnog

pražnjenja; sličnost ili dodir sa užasnom ili zastrašujućom stvari izaziva trzaj bilo kojeg spleta tkiva, nerava i mišića. Sam od sebe, takav molilac neće se trgnuti, neće zadržati; on na to više nema pravo; usne će mu dotaći stvar za njega najstrašniju:

*Uđe veliki Prijam i priđe neprimećen bliže,
kolena zagrlj on Ahileju, poljubi ruke
strašne, vojskomorne, one sinova mu smakoše mnogo. (477-479, pev. XXIV)*

Prizor čoveka koji je do te mere unesrećen, može da sledi kao što sleđuje prizor leša:

*Kao kad čovek, u besnoj slepoci ubiv zemljaka,
ostavi svoju domaju i u drugi pobegne narod,
imućnom čoveku dođe, i čude se koji ga smotre,
tako se začudi junak bogolikog Prijama spaziv,
začude se i drugi, i jedan pogleda drugog. (480-484, pev. XXIV)*

Ali to traje na trenutak, jer ubrzo i samo prisustvo nesrećnika pada u zaborav:

*Reče i podstače želju u njemu da plače za ocem,
uzev za desnicu starca Ahilej ga otisne malo.
Oba su spomena puni, vojskomoru Hektora jedan,
Ahileju do nogu savijen plakaše silno,
a svog čas plakaše oca Ahilej, a čas Patrokla,
i plač se njihov stane po celom razlegat' šatoru. (507-512, pev. XXIV)*

Nije neosetljivost razlog zbog kojeg je Ahilej jednim pokretom odgurnuo starca koji mu je objumio kolena; Prijamove reči prizvale su mu u sećanje starog oca i dirnule ga do suza. Sasvim prosto, Ahilej se oseća podjednako slobodnim u svom ponašanju, u svojim pokretima, kao da je umesto molioca nepomična stvar doticala njegova kolena. Ljudska bića koja nas okružuju samim svojim prisustvom poseduju moć koja samo njima pripada, da zaustave, da spreče, da izmene svaki pokret koji naše telo nagovesti; prolaznik ne preusmerava naš korak na isti način kao što to čini neki natpis, ne ustajemo, ne koračamo, ne odmaramo se na isti način kada smo sami kao kada nam je neko u gostima. Ali taj neuhvatljivi uticaj ljudskog prisustva ne poseduju oni koje jedan nestrpljivi pokret može da liši života i pre nego što bi misao imala vremena da ih osudi na smrt. Pred takvima drugi se kreću kao da ovi nisu prisutni; dok prvi, u opasnosti u kojoj su se zatekli da u trenutku budu uništeni, nalikuju ništavilu. Odgurnuti, padaju, pošto su pali, ostaju na zemlji sve dok slučaj u nekome ne začne misao da ih ne pridigne. Ali kada su naposletku podignuti i počastvovani srdačnim rečima, nisu u stanju da ozbiljno shvate to uskrснуće, da se usude da izraze neku želju; netrpeljivi glas bi ih istog časa učutkao:

Reče, i zadržće starac pred njime i poslušā reči. (571, pev. XXIV)

Ipak, jednom uslišeni, molioci ponovo postaju ljudi kao i drugi. Ali ima nesrećnijih bića koja, iako nisu umrla, jesu postala stvari za ceo život. Nema u njihovim danima nikakve

igre, nikakve praznine, nikakve sloboda delanja ni za šta što dolazi od njih samih. Oni nisu ljudi koji žive teže od drugih; oni su druga vrsta ljudi, kompromis između čoveka i leša. Da je ljudsko biće stvar, kontradiktorno je sa logičke tačke gledišta; ali kada nemoguće postane stvarnost, protivrečnost cepa dušu. Ta stvar teži da u svakom trenutku bude čovek, žena, ali ni u jednom trenutku u tome ne uspeva. To je smrt koja se proteže kroz ceo život; život koji je smrt zaledila mnogo pre nego što ga je okončala.

Devicu, kći sveštenika, zadesiće takva sudbina:

*Ne dam ove na otkup; i pre će dočekat' starost
u kući našoj u Argu, od zavičaja daleko,
služeći kao tkalja i na moj ležuci odar. (29-31, pev. I)*

Zadesiće i mladu ženu, mladu majku, prinčevu suprugu:

*Pa kad moradneš živeć' u Argu tuđinci tkati,
il' vodu nosit' iz Hiperije il' Meseide
u mucij veljoj i ljutoj, al' nužda te primora silna... (456-458, pev. VI)*

Zadesiće i dete, naslednika kraljevskog žezla:

*One će brzo odavde u prostranim lađama otić'
i ja sa njima, a ti ćeš, o drago mi dete, mene
pratiti, onde da radiš nedostojne poslove nekom
svirepom gospodaru k'o robinja... (731-734, pev. XXIV)*

Takva sudbina, u očima majke, strašna je za dete koliko i sama smrt; suprug bi radije umro nego što bi video da se taj udes obruši na njegovu ženu; otac priziva sve nebeske kazne na vojsku koja njome pokorava njegovu kći. Ali kod onih na koje se obrušava, surova sudbina briše prokletstva, pobune, upoređivanja sa drugima, promišljanja nad budućnošću i prošlošću, skoro da briše i uspomene. Nije dato robu da ostane odan svom gradu i svojim mrtvima.

Kada pati ili umre jedan od onih zbog kojih je sve izgubio, koji su opustošili njegov grad, pobili mu porodicu pred očima, rob tada plače. Kako ne bi? Tada su mu jedino suze dopuštene. Čak nametnute. Ali zar nisu u ropstvu suze spremne da poteku čim se ukaže prilika da se nekažnjeno liju?

*Tako plaćuci reče, a žene ridahu za njim,
Kao da plaču Patrokla, a svaka nesreću svoju. (301-302, pev. XIX)*

Ni pod kojim okolnostima rob nema pravo da bilo šta iskaže, izuzev onog što bi se moglo dopasti gospodaru. Zbog toga, ako u turobnom životu neko osećanje može da gane i da donekle oživi, onda je to je ljubav prema gospodaru; svaka druga mogućnost lišena je dara ljubavi, kao što upregnutom konju ruda, uzde, đem, onemogućavaju da ide drugim putevima osim jednim. I ukoliko se nekim čudom ukaže nada da bi jednog dana, ako se

smiluju na njega, ponovo bio neko, do kojih granica neće sezati zahvalnost i ljubav prema ljudima koji su u bliskoj prošlosti morali pobuđivati užasavanje:

*Vojna, kojemu otac me dade i gospođa majka,
pred gradom ugledah gde je oštricom koplja proboden,
a tri brata mi draga, što jedna ih rodi mi majka,
oni dočekaše sva trojica propasti danak.
Kad mi je smakao vojna brzonogi borac Ahilej,
i grad božanskog Mineta razorio, ni da ja plačem
nisi mi dao, već si obric'o verenicom ljubom
da ćeš Ahileju divnom učiniti mene i samom
poći u Ftiju i s Mirmidoncima proslavit' svadbu.
Bezumno mrtva te plačem, jer uvek si ljubazan bio! (291-300, pev. XIX)*

Ne može se izgubiti više od onoga što gubi rob; rob gubi sav unutrašnji život. Ponešto od njega pronalazi tek kada se ukaže mogućnost da mu se sudbina preokrene. Takvo je carstvo sile: ono se proteže koliko i carstvo prirode. Tako i priroda, kada se oglase naše osnovne potrebe, ukida sav unutrašnji život, čak i majčinski bol:

*Ta i lepokosa nekad Nioba seti se hrane,
njozi je dvanaestoro u kući pisnulo dece,
šestoro pisnu joj ćerki i šestoro mladih sinova.
Strelom srebrnom Apolon pogubi sinove njene,
ćerke Artemida pobi streljačica, ljutita na nju,
jer se s lepolikom Letom jednačila Nioba veleć:
Leta dvoje tek dece, a ona da izrodi narod;
zato joj ono dvoje pogubiše podmladak ceo.
Devet su ležali dana u krvi, i nikog ne beše
da ih pokopa, kadli Kronion pretvori narod
u kamen; deseti dan ih pogreboše nebeski bozi.
Pošto se nasuzi suza, i Nioba seti se jela. (602-613, pev. XXIV)*

Nikada sa toliko gorčine nije bila izražena ljudska beda, ona koja dovodi dotle da čovek gubi sposobnost da je oseti.

Sila kojom se drugi služi, gospodari dušom poput najveće gladi, jer se sastoji od neprestane moći nad životom i smrću. Njena je strahovlada toliko ledena, toliko teška, kao da je sprovodi neka beživotna materija. Čovek koji je posvuda najslabiji, sam je i u gradskoj vrevi, još i više nego što bi bio da je izgubljen usred pustinje.

*Leže bureta dva u Divovu dvoru, iz jednog
daje darove zle, a iz drugog darove dobre... (527-528, pev. XXIV)
Koga obdari bedom, u ruglo uvali toga,
te ga čemerna glad po ubavoj progoni zemlji;
luta, ni smrtni ljudi ni bozi ne poštuju njega. (531-533, pev. XXIV)*

Kao što nemilosrdno slama, sila isto tako nemilosrdno opija onog koji njome raspolaže ili veruje da raspolaže. Niko istinski ne poseduje silu. Ljudi se u *Ilijadi* ne dele na poražene, na robove i moliocce, sa jedne strane, i na pobednike, vođe, sa druge; u *Ilijadi* nema ni jednog čoveka koji u nekom trenutku ne bi bio primoran da joj se povinuje. Vojnici, iako slobodni i naoružani, nisu ništa manje primorani da se pokoravaju njenim naredbama i podnose poniženja:

*A kad bi video koga iz puka i naš'o gde viče,
njega bi mlatnuo žezlom i ove mu viknuo reči:
„Ludače, mirno tu sedi te slušaj drugi što zборе,
koji su bolji od tebe, a ti si nejunak i plašljiv,
ni u ratu tebe ne broje, a ni u veću...”* (198-202, pev. II)

Tersit skupo plaća svoje reči, iako su sasvim razumne i nimalo različite od onog što govori Ahilej.

*Reče pa ga žezlom po leđma i plećima mlatne,
pa se savije sav, i grozna mu suza poteče,
a na leđima njemu od zlatnoga žezla se digne
krvav ožiljak, i on veoma uplašen sedne,
bol ga osvoji, smete se sav i obriše suzu,
a drugi, ako i setni, svi slatko se njemu nasmeju.* (265-270, pev. II)

A i sam Ahilej, taj gordi, nepobedivi heroj, prikazan nam je na samom početku pesme kako plače od poniženja i nemoćnog bola, pošto su na njegove oči oteli onu koju je hteo da uzme za suprugu, a da tome nije smeo da se suprotstavi.

*Tada Ahilej
prolije suzu, sedne na strani od svoje družine,
penastoj pučini uz breg, na beskrajno gledajuć' more.* (348-350, pev. I)

Agamemnon je s namerom ponizio Ahileja, da bi pokazao ko je gospodar:

*da znaš koliko sam silnij' od tebe, da ne mari drugi
sa mnom se graditi jednak i sa mnom porediti sebe.* (186-187, pev. I)

No posle nekoliko dana, dolazi red na vojskovođu da plače, primoran je da se ponižava, da preklinje, bolno svestan da je sve to što čini uzalud.

Nijedan vojnik nije pošteđen stida koji dolazi nakon straha. Junaci drhte kao i ostali. Dovoljan je jedan izazov koji upućuje Hektor da se prepadnu Grci, svi do jednog, izuzev Ahileja i njegovih drugova, odsutnih:

*Tako im reče, a oni začute i svi umuče,
odbiti beše ih stid, a primiti svaki se boj'o.* (92-93, pev. VII)

Ali čim Ajant istupi, strah se seli u drugi tabor:

*A strašno kolena svima Trojancima drhtati stanu.
Hektoru samom počne u grudima udarat' srce,
ali se nije već mog'o povući niti se sklonit'...* (215-217, pev. VII)

Dva dana kasnije, doći će red na Ajanta da oseti užas:

*Ajantu srce Div visokotroni ispuni strahom;
on se prepadne, i štit sedmokožni hitivši za se
bežati nagne i sve se okretao, podoban zveri...* (544-546, pev. XI)

Desilo se i samom Ahileju da jedanput zadrhti i zacvili od straha, istina, pred rekom, a ne pred čovekom. Izuzev njega, svi su nam u jednom trenutku predstavljeni kao pobeđeni. Na čiju će stranu prevagnuti pobeda manje odlučuju njihove osobine, koliko slepa sudbina, oličena u zlatnim Zevsovim terazijama.

...tad zlatna

*raširi merila Dive i do dve postavi Kere
preljute smrti u njih i jednu nameni Keru
Trojcima konje što krote; Ahejcem medoruhim drugu,
uzev sredinu povuče, Ahejcima sudba se nagne.* (68-72, pev. VIII)

Zbog toga što je slepa, sudbina uspostavlja neku vrstu pravde koja je i sama slepa, one koji se prihvataju oružja kažnjava zakonom odmazde – oko za oko, zub za zub; *Ilijada* je skoro identičnim rečima mnogo pre Jevanđelja izrazila:

Opšti je Enijalij: on ume da smakne ubicu... (309, pev. XVIII)

Ako je svima po rođenju suđeno da trpe nasilje, ova istina u carstvu životnih okolnosti ostaje za ljudski duh nedokučiva. Silnik nije nikad apsolutno silan, niti slab apsolutno slab, ali to ni jedan ni drugi ne znaju. Obojica čak ni ne pomišljaju da su od iste vrste; niti slab smatra da je sličan silnom, niti kao takav može biti viđen. Onaj koji raspolaže silom kreće se u okruženju koje mu ne pruža otpor i ništa u ljudskoj materiji oko njega nema sposobnost da između pobude i čina izmami taj delić trenutka u kojem se začinje misao. Tamo gde misao nema svoje mesto, nemaju ih ni pravda ni smotrenost. Zato se ti ljudi pod oružjem ponašaju surovo i sumanuto. Oružje im se zariva u razoružanog neprijatelja koji pada na kolena; likuju nad umirućim opisujući mu obeščašćenja kojima će njegovo telo biti izloženo; Ahilej kolje dvanaesticu trojanskih mladića na Patroklovoj lomači sa istom prirodnošću sa kojom mi kidamo cveće za nečiji grob. Dok se služe svojom moći, ni ne pomišljaju da će se posledice onoga što čine u jednom trenutku obrušiti na njih same. Kada jednom rečju može da natera starca da zamukne, zadrhti i povinuje nam se, da li taj isti pomišlja da prokletstvo koja baca sveštenik ima značaja u očima proroka? Da li će se suzdržati da Ahileju otme voljenu, kada zna da ni jedno ni drugo ne mogu a da mu se ne povinuju? Kada se Ahilej raduje što beže ojađeni Grci, da li je u stanju da pomisli da bi taj beg,

koji će trajati i okončati se njegovom voljom, mogao da košta života njegovog prijatelja, a i njega samog? Tako stradaju oni kojima je sudbina podarila silu, previše se pouzdajući u nju.

A drugačije nije ni moguće, osim da stradaju. Jer ne sagledavaju sopstvenu silu kao nešto ograničeno, niti svoje odnose sa drugim kao ravnotežu nejednakih sila. Pošto drugi ne nameću njihovim pokretima taj trenutak zaustavljanja iz kojeg jedino mogu da proizidu naši obziri prema bližnjima, ovi iz toga izvode zaključak da im je sudbina dodelila sva-ko pravo, a nijedno onima koji su im potčinjeni. Samim tim prelaze sa onu stranu sile kojom raspolažu. Nezadrživo hrle s onu stranu, ne znajući da sila nije bezgranična. Tako su nepovratno prepušteni slučaju, a stvari im se više ne povinuju. Neki put sreća ih posluži; naredni put, izda; i evo ih, izloženih na milost i nemilost nevolji, bez oklopa moći koji im je štitio dušu, bez ičega više što bi ih odvrćalo od suza.

Ova kazna, geometrijski stroga, koja se automatski obrušava na zloupotrebu sile, bila je prvi predmet grčke misli. Ona predstavlja dušu epa; pod imenom Nemezis, pokretač je Eshilovih tragedija; pitagorejci, Sokrat, Platon, polaze od nje da bi mislili čoveka i univerzum. Njen je pojam postao poznat svuda gde je prodro helenizam. Možda je baš taj grčki pojam opstao, pod imenom karma, u zemljama Istoka prožetim budizmom; za razliku od Zapada koji ju je izgubio i više nema ni u jednom od svojih jezika reč kojom bi je izrazio; pojmovi granice, mere, ravnoteže koji bi trebalo da daju osnove ponašanja u životu, danas nalaze svoju upotrebnu ulogu samo u tehnicima. Mi se bavimo geometrijom jedino u vezi sa materijom; Grci su se njome bavili najpre u podučavanju vrline.

Tok rata u *Ilijadi* ne sastoji se ni od čega drugog do ove prevage tase sa jedne na drugu stranu. Pobjednik se u jednom trenutku oseti nepobedivim, iako je samo nekoliko časova ranije iskusio poraz; zaboravlja da se pobjedom služi kao prolaznom stvari. Pred kraj prvog dana bitke koju opeva *Ilijada*, pobjedonosni Grci mogli bi se bez sumnje dokopati cilja, što će reći Helene i blaga, koji ih je stajao tolikog napora; ukoliko pretpostavimo, kao što čini Homer, da je grčka vojska imala razloga da veruje da je Helena u Troji. Egipatski sveštenici, koji su to morali znati, tvrdili su docnije Herodotu da se ona nalazila u Egiptu. U svakom slučaju, te večeri, Grci je više ne žele:

„...niko sad nikakvo blago nek ne prima od Aleksandra,

A ni Helenu s njim; ta znaju to i budale

da su Trojancima već na propast metnute zamke!”

Tako im reče i svi uzvikaše Ahejski sinci... (400-403, pev. VII)

Ono što žele nije ništa manje nego sve. Sva bogatstva Troje kao plen, sve palate, hramove i kuće kao zgarišta, sve žene i decu kao robove, sve muškarce kao leševe. Previđaju jedan detalj; da nije sve u njihovoj moći; jer oni u Troji nisu. Možda će biti sutradan, možda neće.

Toga dana, Hektor se prepušta istovetnom zaboravu:

Jer ja dobro znadem u duši i u srcu svome:

doći će dan u koji i sveti će propasti Ilij,

Prijam sam i narod kralja vičnoga koplju.

Ali ne žalim ja toliko trojansku sudbu

*ni Hekabu samu ni Prijama, našeg vladara,
ni braću što ih je mnogo i svi su dobri junaci,
ali će u prah pasti od ruku ljutih krvnika, –
koliko žalim tebe, medoruhi kada te koji
plačnu odvede Ahejac, kad uzme ti danak slobode. (447-455, pev. VI)*

.....
*Nego volim pre da legnem pod zemljicu hladnu
nego lelek ti čujem gde na silu odvlače tebe. (464-445, pev. VI)*

Šta ne bi dao u tom trenutku da odvrti strahote za koje veruje da su neizbežne? Ali ništa ne može da ponudi a da ne bude uzalud. Za dva dana Grci će bedno da beže, a Agamemnon čak hteti da se otisne na more. Hektor, koji bi pod uslovom da odustane od nezatnih stvari, na lak način izvojevao odlazak neprijatelja, ne želi čak ni da mu dopusti da ode praznih ruku:

*Pa ćemo celu noć do zore ranosvanke mnoge
paliti vatre, nek sjaj im do samih stigne nebesa,
da nam kako ne bi Ahejci dugokosi pregli
pobeći sve po noći po širokim plećima morskim.
Ne smeju mirno ući u lađe bez ikakve borbe,
Nego i kod kuće od njih nek mnogi isceljuje ranu
Kuju je ili strelom il' kopljem pogođen oštirim
Kad je u lađu skak'o; nek mine želja i drugog
Rat suzonosni nosit' Trojancima konje što krote. (508-516, pev. VIII)*

Želja mu se ispunjava; Grci ostaju; a sutradan u podne, načiniće od njega i od njegovih žalostan prizor:

*Jedni po polju bežahu još k'o goveda krdo
Što ga celo arslan razagna u doba gluho... (172-173, pev. XI)
Tako je Atrejev sin Agamemnon gonio one
svagda rušeći zadnjeg, a ostali bežahu dalje. (177-178, pev. XI)*

Tokom popodneva, Hektor dobija prednost, potom odstupa, zatim razbija grčke redove, da bi ga nakon svega potisnuo Patroklo i njegovi odmorni vojnici. Patroklo, iskušavajući granice svojih snaga u prednosti koju je stekao, završiće razotkriven, bez oklopa, ranjen, pod Hektorovim mačem, a iste večeri pobedonosni Hektor dočekuje Polidamov mudar savet teškim optužbama:

*A sad kad mi je dao da slavu kod lađa steknem
Krona lukavog sin i do mora Ahejce da dognam,
ludače, nemoj takve u narodu misli iznosit',
nijedan poslušat' neće Trojanac, to neću dopustit' (293-296, pev. XVIII)
Tako im zborashe Hektor, i odredi kliknuše trojski... (310, pev. XVIII)*

Sledećeg dana, Hektor je izgubljen. Ahilej ga goni preko celog borbenog polja i samo što ga nije ubio. Oduvek je bio snažniji u borbi; koliko prednost mora da ima nakon više nedelja odmora, ponesen osvetom i opijen pobedom nad iscrpljenim neprijateljem! Evo ga Hektor, sam pred zidinama Troje, sam samcit, čekajući smrt i pokušavajući da privoli svoju dušu da se suoči sa njom.

*Avaj! Ako zađem za vrata i u grad se spasem,
Prvi će porugu odmah Pulidamant na me natovarit',
jer me svetov'o Trojce da treba u grad povući
one užasne noći kad divni se diže Ahilej.
Ali ga ne slušah ja, a mnogo bilo bi bolje.
A sad kad naroda mnogo pogubih drskošću svojom,
bojim se Trojanaca i Trojanki u dugom ruhu
gori od mene kogod da ne bi o meni rek'o.
„Hektor pogubi narod u svoju se uzdajuć' snagu!“
Tako će reći, a meni tad mnogo bilo bi bolje
ili Ahileja smaći u borbi i vratit' se nazad
ili ispred zidova od njega poginut' slavno.
A da ostavim ovde štit sa kvrgom u sredi
i teški skinem šlem i koplje naslonim o zid,
pa da nezazornom sam Ahileju krenem u susret
te da obreknem njemu i Helenu i blago celo. (99-114, pev. XXII)*

*Zašto li drago mi srce u takve se zanese misli?
Ja mu ne smem blizu pristupit' neće me žalit' nit
se od mene ustezat', no on će goloruka mene
kao ženu pogubit'... (122-125, pev. XXII)*

Hektora neće mimoići ni najmanji bol i sramota koji su udeo nesrećnih. Sam, lišen svakog preimućstva koji daje sila, hrabrost koja ga je državala pred zidinama grada ne sprečava ga od bega:

*Videv ga zadržće Hektor i ne smede ostati onde... (136, pev. XXII)
...brzo gonjaše njega; za žrtvu, a ni za kožu,
nisu se trudili oni, rad čega se nadmeću ljudi,
nego se radi života konjomore Hektora gnahu. (159-161, pev. XXII)*

Smrtno ranjen, uzaludnim preklinjanjima samo čini protivnikovu pobedu još većom:

„Molim te, života ti tvog i kolena, oca i majke...“ (338, pev. XXII)

Ali slušaoci *Iljade* već znaju da će Hektorova smrt pružiti kratkotrajnu radost Ahileju, a Ahilejeva smrt kratkotrajnu radost Trojancima, a razorena Troja kratku radost Ahajcima.

Tako nasilje uništava one kojih se dotakne. Naposljetku, čini se i onom koji se njime služi kao i onom koji ga trpi da je nasilje izvan njih; tada se rađa ideja o sudbini pod čijim su uticajem i krvnici i žrtve podjednako nevini, pobjednici i pobeđeni braća u istoj nesreći. Pobeđeni je uzrok nesreće pobjednika, kao i pobjednik nesreće pobeđenog.

*Nego izrodi jednog malovečnog sina; ja njega
stara ne dvorim, jer od domaje vrlo daleko
sedim pod Trojom, žalosteci tebe i tvoju decu. (540-542, pev. XXIV)*

Jedino bi umerena upotreba sile omogućila da se izbegne takva paklena mašinerija, ali to bi iziskivalo nadljudsku vrlinu, tako retku kao što je retko postojano dostojanstvo u slabosti. Uostalom, ni sama umerenost nije lišena opasnosti; jer se preimućstvo koje čini više od tri četvrtine sile, zasniva pre svega na veličanstvenoj ravnodušnosti silnika prema slabima, ravnodušnosti toliko zaraznoj da se prenosi i na one koji su joj podvrgnuti. Ali obično nije politička procena ona koja savetuje prekomernost, već je iskušenje da se prekorači mera skoro neodoljivo. Neki put razumne reči budu izgovorene u *Ilijadi*; u najvećoj meri su to Tersitove reči. Reči gnevnog Ahileja takođe:

*Nije naknada meni za život ni bogatstvo ono
što ga je naseljeni u sebi sakriv'o Ilij... (401-402, pev. IX)
Jer se upljačkati mogu i goveda i tovne ovce... (406, pev. IX)
ali se nikada duša čovečja ne vraća nit se
može ulovit' kad jednom iz ograde zubne izleti. (408-409, pev. IX)*

Ali govor razuma nema ko da čuje. Ako ga izgovori onaj koji je potčinjen, kažnjen je i začutaće; ako je u pitanju vojskovođa, svoje reči neće sprovesti u delo. A u nuždi se uvek nađe nekakav bog da deli nerazumne savete. Na kraju iz svesti iščili i sama pomisao da je moguće pobeći od onoga što nameni sudbina, od toga da se ubija i da se gine:

*...kojima Dive
od rane mladosti dade da ljute trpimo muke
sve do starosti pozne dok u njima ne padne svaki! (85-87, pev. XIV)*

Ovi borci, kao mnogo kasnije oni iz bitke kod Kraone, već osećaju da su „svi osuđeni“.

U toj su se situaciji obreli tako što su upali u najprostiju zamku. U početku, srca su im čila, kao i uvek kada je sila na našoj strani, a nasuprot zjapi praznina. Oružje im je u rukama; neprijatelj odsutan. Izuzev kada je duša unapred potučena reputacijom neprijatelja, uvek smo daleko silniji od onog koji je odsutan. Odsutni ne nameće jaram nužnosti. Nikakvu nužnost još ne zapažaju oni koji tako odlaze, i zbog toga se zapućuju kao da se prepuštaju igri, kao na otpustu od svakodnevnih obaveza.

*Kuda odoše hvale, kad zborasmo najbolji da smo
onda kad ste na Lemnu govorili hvaldžije prazne
jedući silno meso ravnorogih goveda onde*

*i ispijajuć' kupe do vrha nalite vinom,
da ćete svaki sto il' dvesta trojskih junaka
ščekat' u borbi, a sada ni s jednim jednaki nismo... (229-234, pev. VIII)*

Čak i kada je doživljen, rat ne prestaje istog trenutka da se čini kao igra. Strašna je nužnost koju nameće rat, sasvim drugačija od one vezane za mirnodopske poslove; duša joj se potčinjava kada od nje ne može da pobegne; dok od nje beži dani su joj lišeni nužde, dani igre, sanjarija, nestvarni i po njenoj slobodnoj volji. Opasnost je tada apstrakcija, a životi izgubljeni u ratu nalik su igračkama koje razbijaju deca, nevažni koliko i one; junaštvo je pozorišna poza i ukaljano hvalisanjem. Ako uz sve to, na trenutak osete kako im životna bujica daje snagu da čine ono što čine, veruju da su nepobedivi, a da ih božanska pomoć štiti od poraza i smrti. Rat je tada lak i voli se iz niskih pobuda.

Ali kod većine ovo stanje ne traje dugo. Dođe dan u kojem se od straha, poraza, zbog smrti dragih saboraca, duša ratnika slama pod teretom nužnosti. Rat tada prestaje da bude igra ili san; ratnik naposljetku shvata da rat postoji kao stvarnost. Surova stvarnost, beskrajno i preterano surova da bi se mogla podneti, jer u sebi nosi smrt. Misao o smrti ne može se izdržati, izuzev kada blesne u svesti, čim osetimo da je smrt zaista moguća. Istina, svakom je čoveku suđeno da umre, a vojnik može da dočeka starost u borbama, ali za one čiju dušu pritiska jaram rata, odnos između smrti i budućnosti nije isti kao za druge ljude. Za druge, smrt je granica unapred postavljena negde u budućnosti, dok je za njih budućnost sama, budućnost koju im određuje njihovo zanimanje. Protivno je prirodi da ljudi za budućnost imaju smrt. Onda kada je ratovanje učinilo opipljivom mogućnost smrti koja vrebava svakog trena, misao nije više u stanju da preleti od danas do sutra, a da ne mine kraj slike smrti. Duh je tada tako napregnut da u takvom stanju može da izdrži samo kratkotrajno, a svaka nova zora donosi istu nužnost, dani se nižu jedan za drugim čineći godine. Duša svakodnevno trpi nasilje. Svakog jutra duša sakati sebe, odbacujući sve težnje, zato što misao ne može da putuje u vremenu a da ne prođe mimo smrti. Tako rat ukida svaku predstavu cilja, čak i predstavu ratnih ciljeva. Ukida i samu pomisao da će se rat okončati. Nije moguće zamisliti u tolikoj meri nasilne okolnosti dok se u njima ne zateknemo; njihovo okončanje je nezamislivo kada smo u njima. Tako ne činimo ništa da bismo ih okončali. Ruke ne mogu da ne stiskaju i ne upotrebe oružje u prisustvu naoružanog neprijatelja; duh bi morao da smišlja kako da se izvuče iz svega toga, ali je izgubio svaku sposobnost da pronađe rešenje. U potpunosti je zaokupljen nasiljem koje čini nad sobom. Bilo da se radi o ropstvu ili o ratu, nepodnošljiva nesreća traje i ljude uvek pritiska svom svojom težinom, dok se spolja čini lakom za podnošenje; ona traje jer lišava neophodnih sredstava da bi se od nje izbavilo.

Ipak, duša potčinjena ratu vapi za izbavljenjem, a samo joj se izbavljenje ukazuje u tragičkom, preteranom obliku, u vidu uništenja. Jedan umereni i smislen cilj ogolio bi u mislima nesreću toliko silovitu da se ne može izdržati čak ni kao sećanje. Užas, bol, iscrpljenost, pokolji, pobijeni saborci, teško je verovati da bi prestali da nagrizzaju dušu ako od opijenosti silom ne bi bili ugušeni. Peče i sama pomisao da bi bezgraničan napor mogao uroditi samo jalovim ili ograničenim plodom.

*Zar će Prijamu sada i Trojcima ovde na diku
Argejka Helena ostat', mnogi Ahejci
pogiboše pod Trojom od očinske zemlje daleko?... (176-178, pev. II)*

Šta Helena znači Odiseju? Šta mu znači čak i Troja, puna blaga koja neće zameniti po-
haranu Itaku? Troja i Helena znače nešto samo kao povod grčke krvi i suza; ako se njima
zagospodari, onda se može zagospodariti užasnim uspomenama. Duša koju je postojaj-
nje neprijatelja primoralo da u sebi uništi ono što joj je priroda usadila, ne veruje da je u
mogućnosti da se izleči osim uništenjem neprijatelja. U isto vreme, smrt voljenih sabora-
ca podstiče mračno nadmetanje u umiranju:

*Da mi je umreti odmah, kad nisam mog'o pomoći
svome ubijenom drugu što pade od svojeg daleko
očinskog doma, a ja mu ne dostah da branič mu budem
od opasnosti smrtne... (99-102, pev. XVIII)
A sada idem da stignem ubicu mile mi glave,
Hektora: potom će sudba na mene, kada je htedne
Div da izvrši meni i drugi besmrtni bozi. (114-116, pev. XVIII)*

Istovetno očajanje nagoni da se gine i da se ubija:

*I sam dobro ti znam da ovde treba da padnem
od dragog oca daleko i majke, ali ti neću
prestat' pre no se dosta po bojištu Trojaca nagnam! (421-423, pev. XIX)*

Čovek u kojem se stani ta dvostruka potreba za smrću pripada, u onoj meri u kojoj nije
postao neko drugi, rasi različitoj od rase živih ljudi.

Na kakav odjek može da u takvim srcima nađe stidljiva težnja za životom, kada pobe-
đeni moli da mu dopuste da i dalje gleda svetlost dana? Već i samo posedovanje oružja
na jednoj strani, odsustvo oružja na drugoj, lišava ugroženi život skoro svakog značaja; i
kako bi onaj ko je u samom sebi zatro misao da je slatko videti svetlost dana, mogao da je
poštuje u ovom skromnom i zaludnom jecaju?

*Grlim kolena tvoja, Ahileju, smiluj se na me,
nemoj me ubiti, časno, bogorodni, pribegoh tebi,
jer ja Demetrin hleb kod tebe okusih najpre
onoga dana kad ti me u voćnjaku uhvati lepom
te me vozeć' daleko od oca i rodbine proda
na sveto ostrvo Lemno i stotinu goveda dobih;
triput toliko dadoh za svoju slobodu, – evo
dvanaesta mi zora u Ilij otkad se vratih
mnoge premučiv muke. A sada u tvoje me ruke
zla kob ponovo baci; zacelo zamrzi na me
Div kad vrati me tebi; kratkovečna nekad me rodi
Laotoja mati, starine Alteja ćerka... (74-85, pev. XXI)*

I kakav odgovor dobija ova slaba nada!

*Zato, moj dragi, umri i ti! Šta ridaš toliko?
Ta i Patroklo umre, a od tebe mnogo je bolji!
Ne vidiš mene koliko i lep sam i velik još junak?
Valjan je otac moj a boginja rodi me mati,
ali i mene smrt i sudba neminovna čeka,
doći će zora il' veče il' ono podne će doći
te će i meni neko u borbi uzeti život... (106-112, pev. XXI)*

Da bismo poštovali život u drugom onda kada smo primorani da se odrekemo svake žudnje za životom, potrebno je uložiti napor da budemo velikodušni, napor koji slama srce. Ne možemo da zamislimo nijednog Homerovog ratnika koji bi bio sposoban da uloži taj napor, osim možda onaj koji se na izvestan način nalazi u središtu pesme, Patroklo, koji je „znao da bude blag prema svima“ i koji u celoj *Ilijadi* nije počinio ništa što bi bilo okrutno ili surovo. Ali tokom nekoliko hiljada godina istorije za koliko ljudi znamo koji su pokazali bilo kakav znak takve božanske velikodušnosti? Neizvesno je da li bi se moglo pronaći dvoje ili troje. Lišen takve velikodušnosti, vojnik pobednik nalik je prirodnoj nepogodi; rat ga je zaposeo, kao i roba, iako na sasvim drugačiji način, postao je stvar, a reči nemaju moć nad njim, kao što nemaju ni nad materijom. I jedan i drugi, u dodiru sa silom, podležu njenim neumitnim posledicama: kada ih okrzne, postaju ili nemi ili gluvi.

Takva je priroda sile. Moć koju poseduje da ljude preobražava u stvari dvostruka je i ispoljava se na obe strane; na različite načine, ali u istoj meri okamenjuje i duše onih koji je trpe i onih koji se njome služe. Ovo njeno svojstvo dostiže svoj najviši stupanj onda kada oružje progovori, počev od trenutka kada bitka pretegne na jednu stranu. Ishod bitke ne odlučuju oni koji proračunavaju, kombinuju, donose odluku i sprovode je u delo, već oni koji su lišeni svojih sposobnosti, preobraženi, poniženi do nivoa bilo nežive materije koja nije ništa drugo do pasivnost sama, bilo do nivoa slepih sila koje nisu ništa osim grozničavog poriva. I u tome leži prava tajna rata, a *Ilijada* je izražava poređenjima u kojima se ratnici pojavljuju podobni požaru, poplavi, vetru, krvoločnim zverima, bilo kojoj slepoj uništiteljskoj sili, ili nalik na preplašene životinje, drveće, vodu, pesak, sve što se nasiljem spoljašnjih sila goni na pokret. Iz dana u dan, ponekad iz časa u čas, Grci i Trojan- ci naizmenično podležu jednom ili drugom preobraženju:

*Hektor beše k'o lav što pomaman jurne na stoku,
koja bezbrojna pase na ledini prostrana polja... (630-632, pev. XV)
...a goveda sva se razbeže: tako Ahejci
svi se strašno razlete od Hektora tada i Diva
oca... (636-639, pev. XV)
Kao kad pustošnik oganj zaokupi mrčavu gustu,
punu drveta, a vetar od stabla do stabla ga vitla,
od te ognjevite sile i stabla stubokom se ruše:*

*tako je Atrejev sin Agamemnon obarao glave
kada su bežali Trojci... (155-159, pev. XI)*

Umeće ratovanja nije ništa drugo do veština izazivanja takvih preobražaja, a njena oruđa, postupci, sama smrt koja će zadesiti neprijatelja, tek su sredstva da se to postigne, dok su njen pravi cilj same duše ratnika. Ali ovi preobražaji ostaju tajanstveni, bogovi su njihovi pokretači, oni koji podstiču čovekovu maštu. U svakom slučaju, dvostruko svojstvo da okamenjuje suštinsko je svojstvo sile, a duša u dodiru sa njom, izuzev nekim čudom, ne može da umakne. Takva su čuda retka i kratkotrajna.

Nebriža onih koji bez poštovanja upravljaju ljudima i stvarima koji su im dati ili veruju da su im dati na milost i nemilost, beznađe koje primorava vojnika da uništava sve oko sebe, satiranje robova i pobeđenih, pokolji, svi učestvuju u stvaranju jednoobrazne slike užasa. Sila je njen jedini junak. Izazivala bi turbobnu jednoličnost, kad ne bi bila prošarana blistavim trenucima; kratkotrajnim i božanskim trenucima u kojima ljudi poseduju dušu. Duša koja se tako budi, na tren, da bi se ubrzo nakon toga izgubila usled vladavine sile, budi se čista i nedirnuta; u njoj se ne javlja ni jedno podvojeno osećanje, zapleteno ili mučno; jedino hrabrost i ljubav u njoj nalaze svoje mesto. Ponekad čovek pronalazi svoju dušu raspravljajući se sa samim sobom, kada pokušava, kao Hektor pred Trojom, bez pomoći bogova ili ljudi, da se sam suoči sa sudbinom. Ostali trenuci u kojima ljudi pronalaze svoju dušu, trenuci su u kojima vole; skoro nijedan čist oblik ljubavi među ljudima nije izostavljen iz *Ilijade*.

Tradicija gostoprimstva, čak i nakon niza generacija, odnosi prevagu nad zaslepljenošću u borbi:

Tako sam ja u Argu tvoj dragi prijatelj glavni... (224, pev. VI)

Stoga i sada u gužvi od kopalja bežimo svojih! (226, pev. VI)

Ljubav sina prema roditeljima, ljubav oca, majke prema sinu, neprestano se iskazuju na sveden način koji nas dira u srce:

Na to roneći suze odgovori Tetida njemu:

„Rano, sine moj, život izgubićeš, kako i kažeš...” (94-95, pev. XVIII)

Na isti način i ljubav sestre prema braći:

a tri brata mi draga, što jedna ih rodi mi majka,

oni dočekaše sva trojica propasti danak (293-294, pev. XIX)

Ljubav supružnika, osuđena na udes, iznenađuje svojom čistotom. Dok govori o poniženjima koja u ropstvu očekuju voljenu ženu, suprug izostavlja ono na koje bi i sama pomisao mogla da ukalja njihovu nežnost. Ništa nije jednostavnije od reči koje supruga upućuje onom koji će umreti:

*...a meni bilo bi bolje
da pod zemljicu siđem, kad nema te više, jer neću
imati utehe druge, kad žitku ti stigne svršetak,
nego žalost... (410-413, pev. VI)*

Ništa manje nisu dirljive reči upućene mrtvom supruhu:

*Mlad mi izgubi život, moj vojno! Udovicu mene
u kući ostavljaš ovde! A luđan još nam je sinčić
kojega nesrećno rodismo mi, a ne mislim da će
on do konja dorasti... (725-728, pev. XXIV)*

.....
*A najveći bol će ostati meni,
jer mi nisi ruke sa smrtnoga pružio odra
ni reč mi rekao mudru i utešnu, da bih se uvek
sećala nje i obdan i obnoć roneći suze. (742-745, pev. XXIV)*

Najlepše prijateljstvo, ono između saboraca, tema je poslednjeg pevanja:

*...ali Ahilej
ridaše sećajući se drugara dragog, a njega
svesilni sanak nije osvaj'o no amo se tako
valj'o Patroklovu žaleć' i muškost i čestitu snagu... (3-6, pev. XXIV)*

Ali najčistija pobeda ljubavi, najveća milost ratova, jeste prijateljstvo koje se rađa u srcima smrtnih neprijatelja. Ono gasi žeđ za osvetom zbog ubijenog sina, ubijenog prijatelja i još većim čudom, premošćuje rastojanje između dobročinitelja i molioca, između pobeđnika i pobeđenog:

*A kad već za jelom i pićem podmire žudnju,
tada se Dardanić Prijam Ahileju diviti stao,
kakav li je i kolik, jer bozima podoban beše;
Prijamu Dardanić Ahilej se divio divni
motreć' mu plemenit pogled i njegove slušajuć' reči.
Kad se svaki veće nadovolji gledajuć drugog... (628-633, pev. XXIV)*

Ovi trenuci milosti u *Ilijadi* su retki, ali dovoljni da se sa ogromnim žaljenjem oseti šta sve nasilje uništava i šta će nastaviti da uništava.

Ipak, takvo gomilanje nasilja bilo bi hladno bez naglaska na neprebolnoj gorčini koju neprestano osećamo, iako je često naznačena samo jednom rečju, neretko čak cezurom ili opkoračenjem. *Ilijada* je jedinstvena upravo zahvaljujući toj gorčini koja proizilazi iz nežnosti, i koja obasjava podjednako sva ljudska bića, poput sunčeve svetlosti. Njen ton nikada ne prestaje da biva natopljen gorčinom, niti se ikada spušta do jadikovke. Pravda i

Ljubav koje ne nalaze mesto na toj slici krajnjeg i nepravednog nasilja, obasjavaju je ipak svojom svetlošću koja se naslućuje jedino kao prizvuk. Ništa što je dragoceno, osuđeno da bude uništeno ili da se spase, nije prezreno, beda svih izložena je bez skrivanja, bez nipodaštavanja, nijedan čovek se ne smešta iznad ili ispod ljudskog stanja koje je jednako za sve, sve što je uništeno podjednako se žali. Pobednici i poraženi su međusobno slični, na isti način su pesnikovi bližnji i bližnji njegovih slušalaca. Ako razlika postoji, sastoji se u tome da je nesreća neprijatelja možda doživljena sa više bola.

*Tu on zaglavi tako i zaspri medenim sankom,
jadnik, daleko od žene od venčane, građane štiteć'...* (241-242, pev. XXI)

Sa kakvim prizvukom dolazi u sećanje kob mladića kojeg je Ahilej prodao na Lemnu!

*Tu se radov'o dana jedanaest dragima svojim
došavši s Lemana, ali u dvanaesti opet ga danak
nekoji bog predade Ahileju, ne bi l' ga tada
poslao dole Aidu, iako ne šćaše da ide.* (45, pev. XXI)

I sudbina Euforba, koji je poživio samo jedan ratni dan:

Krv mu pokvasi kosu, još nežnu k'o Harita vlasi... (51, pev. XVII)

Kada oplakuju Hektora:

*...sa vrha pre će se ovaj
srušiti grad, jer nesta braniča mu tebe, a ti ga
branjaše, čestite žene spasavaše i ludu decu!* (728-730, pev. XXIV)

Dovoljne su ove reči da se jasno vidi kako je sila ukaljala čednost i decu prepustila oštreci mača. Česma pred kapijom Troje postaje i sama povod dubokog žaljenja, kada se Hektor, trčeći da spase svoju već izgubljenu glavu, zatekne pored nje:

*Blizu kod vrela tih široka perila behu
lepa, ograđena, na kojima blistavo ruho
prahu trojanske žene i lepe trojanske ćerke
dok još bejaše mir, dok ahejska ne stiže vojska.
Tuda potrče, jedan što beži, a drugi što goni...* (153-157, pev. XX)

Nad celom *Ilijadom* nadvila se senka najveće nesreće kakva postoji među ljudima, uništenje jednog grada. Ne bi nam se ova nesreća činila mučnijom ni da je pesnik rođen u Troji. Ton nije drugačiji ni kada je reč o Ahejcima koji umiru daleko od otadžbine.

Kratkotrajna prisećanja na mirnodopski svet izazivaju bol, toliko se taj drugačiji život, život živih, čini mirnim i ispunjenim:

*Dokle još bejaše zora i sveti se rađaše danak,
gađahu strele sa strana obeju, padahu borci.
A kad drvoseča sebi u gorskoj uvali ručak
pripremi, pošto je stabla obarao duga i svoje
ruke utrudio te mu već dosada spopala dušu,
i srce vuče mu žudnja za slatkim, osvežavnim jelom, –
tada Danajci ćete prolomiše hrabrošću svojom... (83-89, pev. XI)*

Sve ono što u ratu nedostaje, sve što rat uništava ili čemu preti uništenjem, u *Ilijadi* je obavijeno poezijom; sami ratni prizori nisu nikada. Prelaz iz života u smrt nije prekriven nikakvim prećutkivanjima:

*zube mu izbije sve, a obe se njegove oči
napune krvce, te na nos i usta krv mu poteče
kada zinu, i mračan zaogrne smrtni ga oblak. (348-350, pev. XVI)*

Ni hladna brutalnost ratnih prizora ničim nije prikrivena, jer ni pobjednici ni poraženi nisu predmet divljenja, niti prezira ili mržnje. Sudbina i bogovi skoro uvek odlučuju o promjenljivom ishodu borbi. U granicama koje je zacrtala sudbina, bogovi u potpunosti raspolažu pobjedom i porazom; uvek su oni ti koji izazivaju napade ludila i izdajstva koji svaki put spreče mir; rat je njihova prava zanimacija, a pokretač im nije ništa drugo do hir i zloba. Što se ratnika tiče, bilo da su pobjednici ili poraženi, poređenja koja ih prikazuju kao zveri ili kao stvari, ne uspevaju da pobude ni divljenje ni prezir, već samo žaljenje što ljudi mogu biti tako preobraženi.

Izuzetna pravičnost koja nadahnjuje *Ilijadu* možda ima uzore koji su nam nepoznati, ali nema podražavalaca. Jedva da smo u stanju da osetimo da li je pesnik Grk ili Trojanac. Čini se da ton pesme donosi svedočanstvo iz prve ruke o poreklu najstarijih tabora; istorija nam možda nikada to neće razjasniti. Ako verujemo Tukididu da je osamdeset godina nakon pada Troje na Ahajce došao red da budu osvojeni, možemo se zapitati da li su ove pesme u kojima se retko pominje gvožđe, pesme pobeđenih od kojih su neki prinudno napustili svoju zemlju. Primorani da žive i umru „daleko od otadžbine“ poput samih Grka koji su pali pod Trojom, izgubivši poput Trojanaca svoje gradove, videli su sebe podjednako kao pobjednike, koji su bili njihovi očevi, i kao poražene, čija je nevolja nalikovala njihovoj; istina tog rata koji se i dalje činio skorašnjim, mogla im se ukazati tokom godina neizmenjena opijenošću ponosom ili poniženjem. Mogli su da je predstave i na način pobeđenih i na način pobjednika, i da tako spoznaju ono što nikada ni pobjednici niti poraženi nisu mogli znati, zaslepljeni i jedni i drugi. Ovo je samo sanjarija; o tako davnim vremenima jedino se može sanjariti.

U svakom slučaju, ova pesma je nešto čuderno. Njena gorčina tiče se jedinog pravog razloga gorčine, potčinjenosti ljudske duše sili, što na kraju krajeva znači, potčinjenosti materiji. Ova potčinjenost istovetna je kod svih smrtnika, iako je duša podnosi različito, shodno tome koliko je napredovala u vrlini. Niko u *Ilijadi* nije se od nje spasio, kao što niko na zemlji ne može da se od nje spase. Niko od onih koji joj podležu ne smatra se samim

tim dostojan prezira. Sve ono što unutar duše i ljudskih odnosa uspe da izbegne carstvo sile, biće voljeno, mada bolno voljeno, zbog opasnosti od uništenja koja se neprestano nad njim nadvija. I u tome se ogleda duh jedinog pravog epa koji Zapad ima. *Odiseja* izgleda samo kao odlična imitacija, čas *Ilijade*, čas istočnjačkih pesama; koliko god bila izuzetna, *Eneida* je imitacija nagrđena hladnoćom, deklamacijom i rđavim ukusom. Epske pesme nisu umele da dosegnu vrhunac, jer im je nedostajala pravičnost; u *Pesmi o Rolanu* smrt neprijatelja ne dotiče ni autora niti čitaoca onoliko koliko Rolanova smrt.

Atička tragedija, posebno ona Eshila i Sofokla, istinski je nastavljaj epa. Misao o pravdi je prožima, ali se nikada ne upliće u radnju; sila se u njoj javlja u svojoj hladnoj surovosti, uvek praćena kobnim posledicama koje ne može da izbegne ni onaj ko se njome služi niti onaj koji je trpi; poniženje duše pod njenom prinudom nije ni skriveno, niti zastrto pukim sažaljenjem, niti je povod prezira; više je onih, uniženih padom u sve veću nesreću, koji su prikazani kao bića dostojna divljenja. Jevanđelje je poslednji i veličanstveni izraz grčkog genija, kao što je *Ilijada* njegov prvi izraz. U njemu se grčki duh uočava ne samo u zapovesti da se traži „carstvo i pravda našeg Oca božanskog“³ pre svih ostalih dobara, već i u tome kako je predstavljena ljudska beda, i to u božanskom biću koje je istovremeno i ljudsko. Priča o Hristovom stradanju pokazuje da se božanski duh, ovaploćen, menja od posledica nesreće, drhti pred patnjom i smrću, da oseća, dotakavši samo dno očajanja svog udesa, da je napušten i od ljudi i od Boga. Osećanje ljudske bede pridaje toj priči crtu jednostavnosti koja je pečat grčkog genija i koji čini svu vrednost atičke tragedije i *Ilijade*. Određene reči odzvanjaju neobično slično samom epu, a trojanski mladić poslat u Had, iako ne želi da ode, iskrsava u sećanju kada Hristos kaže Petru: „i drugi će te opasati i odvesti kuda ne želiš“.⁴ Taj ton neodvojiv je od misli koja nadahnjuje Jevanđelje; jer je osećanje ljudske bede uslov pravde i ljubavi. Onaj ko ne zna do koje mere nestalna sreća i nužnost drže čitavu ljudsku dušu pod svojom vlašću, ne može da vidi kao svoje bližnje, niti da voli kao samog sebe, one od kojih ga je slučaj razdvojio nepremostivom provalijom. Raznoražne prinude koje tište čoveka rađaju iluziju da među ljudima ima različitih vrsta koje ne mogu da se sporazumeju. Moguće je voleti i biti pravičan samo ako poznajemo carstvo sile i ako umemo da ga ne poštujemo.

Odnosi ljudske duše i sudbine, mera u kojoj svaka duša oblikuje svoju sudbinu, ono što nemilosrdna nužnost po volji nestalne sudbine preobražava u duši kakva god ona bila, ono što zahvaljujući vrlini i božanskoj milosti u njoj ostaje netaknuto – problemi su za koje laž nudi laka i zavodljiva rešenja. Gordost, poniženje, mržnja, prezir, ravnodušnost, želja da se zaboravi ili da se ostane u neznanju, učestvuje u iskušenju da se za takvim rešenjima posegne. Posebno je retko uspeti tačno izraziti nesreću; udešavajući ga, skoro svaki put se pretvaramo da verujemo bilo da je nevolja urođena sklonost nesrećnih, bilo da duša može da podnosi nesreću a da njome ne bude obeležena, a da ne promeni sve svoje misli na način koji bi samo njoj pripadao. Grci su najčešće imali duševnu snagu da ne lažu sami sebe, a za to su bili nagrađeni i znali su da u svemu dosegnu najviši stepen

³ Matej, 6, 33, „Ištite najprije Carstvo Božije i pravdu njegovu, a ostalo će vam se sve dodati“ – *Prim. prev.*

⁴ Jovan, 21, 18 – *Prim. prev.*

lucidnosti, čistote i jednostavnosti. Ali duh koji se preneo od *Ilijade*, preko mislilaca i tragičkih pesnika, do Jevanđelja, skoro da nije prekoračio granice grčke civilizacije. Od kada je Grčka razorena, od njega su nam ostali samo odblesci.

I Rimljani i Jevreji su verovali da su izopšteni iz opšte ljudske bede, prvi kao narod kojem je sudbina odredila da bude gospodar sveta, drugi kao izabrani od svog Boga, u njegovoj milosti u onoj meri u kojoj mu se pokoravaju. Rimljani su prezirali strance, poražene, svoje neprijatelje, podanike i robove; zato nam nisu ostavili ni epove ni tragedije. Tragedije su zamenjivali gladijatorskim igrama. Za Jevreje, nesreća je bila znak greha, a time i opravdan povod za prezir; na pobeđene neprijatelje gledali su kao na one kojih se i sam Bog užasava, osuđene da ispaštaju za svoja dela, što je okrutnost činilo dozvoljenom, čak neizbežnom. Zato nijedan tekst *Starog zaveta* ne može da zazvuči kao grčki ep, izuzev možda određenih delova Pesme o Jovu. I Rimljani i Jevreji bili su predmet divljenja, čitani, podražavani na delu i rečima, citirani svaki put kada je trebalo tokom dvadeset vekova hrišćanstva opravdati zlodela.

Štaviše, duh Jevanđelja nije se preneo čist generacijama hrišćana. U početku se smatralo da se kod mučenika vidi znak božanske milosti u tome što sa radošću trpe patnje i dočekuju smrt; kao da bi posledice te milosti mogle ići dalje kod ljudi nego kod Hrista. Oni koji misle da sâm Bog, kada je jednom postao čovek, nije mogao da jasno sagleda surovu izvesnost svoje sudbine, a da pred njom ne zadrhti od strepnje, morali bi da shvate da iznad ljudske bede mogu da se prividno uzdignu samo oni koji sopstvenim očima odbijaju da vide surovost sudbine, pribegavajući iluziji, pijanstvu ili fanatizmu. Čovek koji nije zaštićen oklopom laži ne može da podlegne sili, a da ga ona ne rani duboko u dušu. Božanska milost može da spreči da ga to ranjavanje pokvari, ali ne može da spreči samu ranu. Pošto je pala u zaborav, jednostavnost koja svaku rečenicu priče o Stradanju čini toliko bolnom, hrišćanska tradicija nije umela da zadrži izuzev veoma retko. S druge strane, zbog običaja prinudnog pokrštavanja posledice koje sila ostavlja na duše onih koji se njome služe ostale su skrivene.

Uprkos kratkotrajnoj opijenosti koju je u doba renesanse izazvalo otkriće grčke književnosti, grčki genije nije oživeo tokom poslednjih dvadeset vekova. Ponešto od njega javlja se kod Vijona, Šekspira, Servantesa, Molijera, i jednom kod Rasina. Ljudska beda čiji je uzrok u ljubavi javlja se ogoljena u *Školi za žene* i u *Fedri*; u čudnom veku, uostalom, u kojem, za razliku od epskog doba, nije bilo dozvoljeno da se ljudska beda uoči bilo gde osim u ljubavi, dok su posledice koje sila ostavlja u ratu i u politici uvek morale biti ovenčane slavom. Možda bismo mogli navesti i druga imena. Ali ništa što su stvorili narodi Evrope nije vredno kao prva poznata pesma koja se javila u jednom od njih. Možda će epski genije ponovo biti pronađen onda kada budu znali da ništa ne može da izbegne svoju sudbinu, kada prestanu da se dive sili, da mrze neprijatelje i preziru nesrećene. Sumnja je velika da bi se to uskoro moglo dogoditi.

(S francuskog prevela **Ivana Velimirac**)